

Sobre el patrimoni marítim.

El cas del Museu de la Pesca de Palamós

Miquel MARTÍ LLAMBRICH
Director del Museu de la Pesca de Palamós

Em sembla necessari, encara que només sigui en un apunt, fer algunes reflexions entorn l'objecte del nostre estudi: el patrimoni, particularment el marítim, tot exemplificant-ho després amb el Museu de la Pesca.

8.1.- El patrimoni: salvaguardar per a què?

El concepte de patrimoni ha canviat moltíssim darrerament. És un concepte que està de moda com mai al nostre país. Forma part dels discursos polítics, s'insereix en els plans de desenvolupament, és consumit per un públic cada vegada més gran que busca l'autenticitat i que surt de casa a la recerca del què podem fer. Per a tothom està assumit que el patrimoni és una construcció social, que no existeix *per se*, sinó pel valor que una comunitat o la veu dels "experts" li volen atribuir. En aquesta societat nostra aquesta construcció s'està eixamplant cada vegada més. Tots considerem patrimoni els jaciments arqueològics i les manifestacions artístiques que el món culte diu que és patrimoni, però també les formes de vida tradicionals, les restes del nostre passat industrial o el paisatge ho són. El patrimoni és un valor que està a l'alça i que ens permet una cosa molt important en el context global on vivim: la diferenciació, un element que es revela cada vegada més important perquè va lligat a allò únic i singular i per això mateix té capacitat per atraure diferents tipus de públic. El patrimoni està cridat a ser un element clau en el desenvolupament del nostre país ja que, abordat des de la qualitat i des de la sostenibilitat, pot esdevenir un producte turístic, més enllà dels valors culturals, pedagògics i/o socials que porta associats el patrimoni.

Però em fa l'efecte que més que trobar i donar definicions ens cal actuar. Actuació que passa per imaginar-nos com voldríem tenir-ho tot, com ens agradaria veure'ns i que ens veiessin. El patrimoni és llegat, arrels, és passat, però per construir el futur, per estar en millors condicions a l'hora de dissenyar el

nostre futur. El patrimoni ens facilita una mirada interior, ens ofereix les referències necessàries que identifiquen un col·lectiu o una societat però alhora ens projecta, ens mostra als altres, dóna les claus d'interpretació d'una realitat, d'una comunitat, d'un territori que arriba a gent d'una altra comunitat, a voltes d'una altra cultura. I això ens enriqueix, ens fa augmentar el sentiment de pertinença i ens fa sentir orgullosos i còmplices d'un passat compartit i d'un futur comú.

El patrimoni també és identitat, és la manera que té una col·lectivitat de presentar-se a la resta de la societat, és com vol ser vista i percebuda. El desenvolupament pot passar pel reconeixement i pel desenvolupament de la pròpia cultura, del propi patrimoni.

Malauradament, crec que encara no s'ha assolit un grau de conscienciació que permeti al ciutadà explicar el perquè de la necessitat de salvaguardar el nostre patrimoni, argumentat més enllà de les clàssiques justificacions sobre l'antiguitat, la singularitat o la bellesa dels objectes. No obstant, la societat cada vegada està més sensibilitzada vers el patrimoni.

El patrimoni expressa la nostra identitat cultural i té també una dimensió econòmica evident. En una societat desenvolupada com la nostra, les activitats primàries i el sector industrial donen pas a activitats intangibles que creen riquesa, com el món de la informació o la indústria de l'oci i la cultura.

Hem de relacionar clarament els museus i en general les intervencions de salvaguarda, estudi i divulgació del patrimoni amb el desenvolupament econòmic de les comunitats. Perquè malgrat la inversió i la despesa en manteniment de museus i d'altres equipaments culturals i activitats que tenen com a matèria primera el patrimoni, aquests generen beneficis directes i indirectes o induïts importants a la comunitat, encara que no ens posem a quantificar-los.

El cas efervescent del turisme cultural demostra la importància que està agafant en el nostre país. Hi ha gent que prefereix seguir itineraris i rutes i fer cues per visitar museus i monuments, encara que potser no coneix els de casa seva. És evident que aquestes activitats porten associades altres activitats i negocis com restaurants, transports, allotjaments, marxandatge, etc. Poblacions i contrades, ciutats i llocs basen la seva economia en el patrimoni que tenen, que saben mantenir i promocionar.

El patrimoni diferencia, posiciona i, per tant, és un recurs per a la difusió exterior. Certament esdeveniments com la Fira de Teatre de Tàrraga o les trobades d'embarcacions a Brest serveixen per posar en el mapa aquest llocs. Serveixen per diferenciar-se i per presentar-se com a ciutats innovadores, la qual cosa les dota d'un valor afegit que és motiu de cohesió social i orgull de poble.

Hi ha intervencions patrimonials que configuren un canvi en la valoració i l'economia local. Per mi un cas és el de Girona, i també molts altres casos de noves façanes marítimes i portuàries de poblacions marineres.

8.2.- El patrimoni marítim

Des de l'antiguitat, la mar ha estat per a l'ésser humà un camí a través del qual s'establien relacions, un escenari on es mesuraven les forces i potències dels estats, una font de riquesa i un espai de treball. Catalunya ha estat un lloc de pas. Del mar li han vingut els perills, però també els contactes i les influències fecundes. A la costa, la gent havia d'acarnissar-se per a sobreviure. La gent del litoral s'havia d'adaptar al medi i és així que, quan aquesta costa accidentada i rocosa ofería bon recer, l'home es feia pescador o mariner. De fet, des de molt antic, els indígenes havien après la utilitat del mar per a la pesca i per a la navegació. Per a molts, la mar es va convertir en el seu camp de treball i és així com diu Y. Barbaza: "...d'aquesta activitat marítima el paisatge humà en porta la traça a Catalunya". Aquests fets han generat una cultura material àmplia i heterogènia que ha reflectit en cada època els canvis socials, econòmics, tecnològics i culturals que vivien les comunitats litorals.

Però malgrat aquesta relació tan estreta entre l'ésser humà i la mar, malgrat que la costa és un lloc privilegiat per la riquesa de formes de vida que aixopluga, malgrat que podem parlar d'una cultura marítima genuïna i pròpia, el nostre país és nou amb allò que podem anomenar el "fet marítim", entès com un conjunt, un tot en el qual no es pot dissociar l'arqueologia, la història, l'etnografia, l'economia, l'antropologia, la geografia, l'ecologia, etc.

Massa sovint hem oblidat la costa, els homes i les dones que viuen de la mar. Malgrat que molts pobles tenen la seva raó de ser en la vida marítima, no ens ha preocupat gaire la mar. Ha estat la mar i les bones condicions nàutiques dels llocs el què ha atret la gent allí precisament. Hi havia activitat marítima, per a la pesca i per a la navegació, allà on el medi ofería les mínimes condicions nàutiques favorables. Una cala, una platja, esdevenien refugi per a homes i embarcacions i allí s'hi desenvolupava una activitat pesquera que permetia la subsistència a una petita comunitat que s'havia d'encarar als elements de la natura per sobreviure.

Però tot i aquest lligam estret i secular, la població donava l'esquena a la mar; l'estat de la qual només preocupava a aquells pels quals era el seu camp de treball, que eren també els més pobres: els pescadors especialment. La natura s'oferia nua, salvatge. El mar i la platja és lloc de treball. Del mar venien els vents humits, l'olor del peix i del quitrà i també venien els pescadors, la gent pobre.

Tradicionalment, l'home de mar també és un terrassà: coneix la mar i s'aprofita de la terra d'on pot treure les primeres matèries com el jonc, la murtra, el cànem, la llenya, el suro, els engissos, això si no es fa l'oli i el vi per l'any.

Però el mar s'ha anat transformant, s'ha anat domesticant, mentre l'ésser humà ha anat afaïçonant el paisatge litoral en funció de les prioritats de cada moment, fins a convertir-lo en un espai agradable o no, massificat, d'oci i de lleure.

Efectivament, el gust de la gent pels paisatges marins és molt recent. Fins a la irrupció del turisme, el clima i el mar com a espai de recreació, les platges, no tenien cap valor. La costa i el mar, que sempre havien estat un eix vertebrador i enriquidor per a les poblacions que acullen, són ara, més que mai, un recurs que té una dimensió clarament econòmica, però també lúdica i cultural. La mar, la costa, esdevenen el paisatge per excel·lència, són l'escenari d'un munt d'activitats d'esport com la vela i el submarinisme i del turisme de masses per damunt de tot. El recurs és el mateix, però ara la mar, les cales i les platges, els barris mariners, els fons submarins, el peix, les barques cobren altres significats.

Des de fa uns cinquanta anys, la gent s'apropa a l'espai marítim. Ningú dubta que la mar i les platges, les cales i els ports són elements de qualitat que fan encarir, fins a la bogeria, les vivendes que hi són properes. Una mar neta i viva és l'exponent màxim de qualitat de vida, de desenvolupament en tot els seus sentits. Ara el problema és un altre. Les administracions que hi tenen competències o de les quals depèn la costa, els gestors del mar, de la pesca, dels ports, volen, s'esforcen, per conciliar el respecte per l'entorn marítim, pel medi i per les activitats que allí s'hi executen amb el desenvolupament econòmic del que depèn l'ocupació, el treball. El conflicte hi és manifest. Així, mentre es reconeix que l'activitat portuària és un motor vital per a les ciutats, aquest ús de l'espai marítim no pot perjudicar altres sectors que se senten amenaçats si aquest sector creix.

Aquest apropament físic a la mar també ha facilitat una valorització del fet marítim, potser per evocar un passat mariner, però quasi segur que aquest apropament no s'ha produït ni ha generat tampoc un major coneixement de la nostra història marítima ni de les nostres tradicions marineres. El fet marítim en un sentit ampli conforma una part indestruïble de l'herència que ens ha arribat, conforma una part del nostre patrimoni.

La transformació accelerada del sector marítim porta a iniciar accions de preservació sobre aquesta herència cultural que garanteixin la conservació d'elements en ús fins fa molt poc temps i ara en perill de desaparició en quedar fora d'ús. És així com entra en escena el concepte de patrimoni marítim que, essent conscients del caràcter canviant d'aquesta construcció social, és entès com el conjunt de manifestacions materials (objectes, documents escrits i gràfics, elements immobles, etc.) i immaterials o intel·lectuals (els coneixements que tenen els pescadors del medi, de les tècniques i procediments, etc.) producte o resultat de l'activitat humana relacionada amb la mar.

Crec que, en part, en haver constatat la pèrdua irreparable d'elements materials, com ara embarcacions, instruments de navegació, estris i arts de pesca, eines de mestres d'aixa i calafats, màquines, documentació històrica d'empreses i de particulars i d'immaterials, com ara el vocabulari, les tradicions i els costums relatius al passat de la gent de mar, s'ha iniciat tot un moviment de recuperació d'aquest llegat que forma part de la nostra cultura.

La progressiva desaparició del nostre patrimoni marítim està vinculada també a la transformació de l'economia de les societats, amb el progressiu abandó de les activitats marítimes a la Mediterrània i a la poca atenció que s'ha prestat a la mar, també des del punt de vista del lleure, on no hi ha tradició d'esbarjo i sí només de treball. Els canvis que s'han produït en el si de les activitats marítimes són importants. Els sistemes de pesca artesanal són residuals actualment, en benefici d'una pesca de caràcter industrial. L'aprofitament turístic de la mar està fent sorgir i desenvolupar un munt d'empreses i de noves activitats que generen una economia superior a la que produïa l'explotació tradicional.

Davant aquesta situació, davant la pèrdua de tots aquests elements que ara són més valorats, també per escassos, som conscients que correm el risc de perdre'ls. Potser només ens adonem d'això quan ens sentim amenaçats. Potser també és perquè allò que estíem mirant de conservar-ho i és així com la preservació del llegat cultural va íntimament lligada a la nostra educació, a la nostra sensibilitat, a la nostra experiència.

Estem en el camí de redescobrir la saviesa nàutica i pesquera de la gent de la nostra costa, perquè en fer-ho afirmem la nostra identitat davant l'homogeneïtzació que va iniciar la indústria turística i que ara pren cos amb el fenomen de la globalització. Les poblacions marineres han de saber mantenir allò que els queda, allò que, per altra part, busca cada vegada més el visitant: han de trobar els seus elements d'identitat. Aquesta és la resposta que espera trobar el turisme que busca l'autenticitat i aquesta és la resposta que permet una major cohesió social i una millora en la qualitat de vida.

Així cal entendre el patrimoni: com a instrument de creació d'identitats i com a eina de benestar que serveixi per encarar millor els reptes actuals: joves que treballin al costat de vells artesans, jubilats que documentin els objectes del passat, grups que treballin dissenyant i desenvolupant activitats pedagògiques i culturals, etc.

8.2.1. Els patrimonis marítimes

Abans de res cal conèixer la història marítima de la regió per poder així determinar els elements significatius a nivell patrimonial. Abans de passar a l'acció, és necessari estudiar les característiques pròpies del lloc perquè, en descobrir aquestes traces del passat, trobarem aquells elements que han marcat la

història i la cultura locals o regionals. Ben segur que les característiques del litoral impedeixen o afavoreixen que es donin certes coses, com per exemple l'existència de comerç marítim, pesca, construcció naval, formació de gent de mar, etc.

És així que podem distingir un patrimoni marítim immoble, format per edificis, infraestructures, llocs que tenen a veure amb l'activitat marítima: fars, barraques de pescadors, drassanes, escars, pescalls, amarradors, tenyidors, camins de ronda, fonts... Tot aquest conjunt de béns poden trobar-se dispersos al llarg de tot el litoral tot i que és als ports on sembla confluïr de forma natural. El port és un punt de trobada on s'interrelacionen les activitats terrestres i les marítimes, és frontera també i genera un patrimoni fruit de l'adaptació al medi marítim d'una tecnologia que evoluciona constantment.

Tenim un patrimoni marítim moble, que és la base material de la major part de les institucions museístiques: eines dels oficis marítimes, imatges d'arxiu, instruments de pesca, aparells de navegació, objectes de la vida quotidiana, etc. Dins d'aquest patrimoni marítim moble, el cas dels vaixells representen problemes particulars. Per un costat, la situació del patrimoni marítim flotant al nostre país és una de les més delicades i fràgils que es presenten en l'àmbit del patrimoni cultural. Es tracta d'un tipus de patrimoni molt específic que requereix experts, especialistes en patrimoni naval. La complexitat de la conservació d'aquests elements patrimonials, derivada tant de la situació jurídica com de la complexitat tècnica i de la necessitat de disposar d'importants recursos econòmics, ha obligat a treballar activament en la reflexió sobre els criteris de valoració d'aquest patrimoni, per arribar a la protecció legal des del punt de vista cultural. Per exemple, hi ha una contradicció evident pel què fa als vaixells: la prohibició d'exportar objectes catalogats es contradiu amb la dificultat de controlar el moviment d'embarcacions catalogades que poden navegar i, per tant, moure's lliurement per la mar.

Un altre dels dilemes que sorgeixen en abordar el tema de les embarcacions és com cal considerar les embarcacions que no han estat construïdes en un lloc concret però que formen part d'un paisatge: no les podem considerar com a patrimoni propi en tant que integren el record col·lectiu? Una embarcació feta a Mallorca pertany només al patrimoni naval de les Illes? Aquesta herència ha de pertànyer al primer que en reclama la seva paternitat o podem entendre que aquest patrimoni pertany a la Mediterrània?

Aquests són problemes específics a l'hora d'inventariar embarcacions. Pel fet que és impossible conservar-ho tot, caldrà privilegiar la barca més bonica, però sota quin criteri? Per qüestions d'estètica o per les seves qualitats marines? O potser cal guardar les més antigues o aquella de la qual es guarda més informació? Cal donar prioritat als criteris de representativitat, tenint en conside-

ració que el testimoni que aporten els vaixells no es pot entendre sense els instruments de pesca i de navegació que els acompanyen i els sabers necessaris per fer-los navegar i treballar.

Un altre dels problemes específics d'aquest patrimoni és el que es refereix al seu manteniment. Donat que l'esperit, l'objectiu de la llei, és el de mantenir els béns catalogats en l'estat que justifica la seva catalogació, aquí se'ns presenta el problema de decidir sobre la introducció de materials contemporanis durant la restauració. És un debat obert. Només la pràctica i la formació d'especialistes, acompanyades de la jurisprudència, seran els referents.

El darrer tipus de patrimoni és l'immaterial: el conjunt de sabers, destreses i habilitats que homes i dones creen, conserven i es transmeten en el si de les comunitats, i que són presents per tal de desenvolupar l'activitat. Encara hi ha una manca de reconeixement per aquests elements immaterials. Aquesta és la causa perquè un seguit d'objectes perdin allò que els relacionava i per tant no es pugui impedir que siguin disgregats i es dispersin.

8.3.- Treballar amb el patrimoni. Museus i activitats

Avui els museus, en la seva definició més àmplia i més contemporània, sigui quina sigui la seva mida i el seu mandat, han de respondre a múltiples funcions. És alhora lloc de recerca, de conservació i de transmissió de coneixements i de sensibilitats.

La funció de conservació pot estendre's més enllà de les col·leccions pròpies de l'equipament, a la protecció *in situ* d'altres elements del patrimoni en col·laboració amb altres institucions. De cara al seu públic el museu ha de prendre part en l'activitat local i supralocal.

Treballar amb el patrimoni marítim no pot ser considerat com un conjunt d'elements els quals n'hi ha prou amb què siguin inventariats i documentats. Conèixer, protegir, posar en valor, difondre aquests inventaris no és suficient. Els resultats només són un punt de partida que permetrà decidir al conservador quins elements cal presentar i comprendre, tot destacant la seva funció en el si d'un grup social o en el territori analitzat.

Treballar amb el patrimoni marítim té les seves dificultats, encara que no més que la resta de museus d'etnologia o d'història:

- Hi ha dificultats de conservació: els objectes no són perennes, es fan malbé.
- Molts objectes són consumibles: quan deixen de tenir una funció, desapareixen. Sovint només es troben aquells que tenen un valor simbòlic i afectiu.
- Les mides de molts d'aquests objectes: els vaixells, el material portuari...
- La recol·lecció del material pot ser complexa pel què suposa de desmuntatge i transport.

8.4.- El cas del Museu de la Pesca

En el procés de creació del Museu de la Pesca, llarg i complex, volem posar èmfasi en el fet que de bon començament, i potser com a estratègia per obrir l'exposició permanent, el Museu es va pensar com quelcom més que una exposició permanent dedicada al món de la pesca i dels pescadors i es van proposar i desenvolupar un altre tipus d'accions que pretenen establir un vincle directe i real amb el sector pesquer. En aquest sentit, s'han institucionalitzat diverses activitats relacionades amb la recuperació de la memòria col·lectiva, com són les Converses de Taverna; la divulgació de coneixement en l'àmbit educatiu a través del programa pedagògic Viu la Mar, dirigit a tots els nivells escolars; treballs de recerca, començant per l'Inventari del Patrimoni Marítim i Pesquer de la Costa Brava, dins els programes de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) que gestiona el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana; així com activitats relacionades amb la promoció del sector pesquer (publicació de llibres, conferències, cursos, exposicions temporals...) i activitats específiques de suport científic al sector pesquer (Jornades de Pesca i Ciència).

Cal dir que d'entre aquestes accions, es va veure necessari que el discurs del museu i l'exhibició de la història que el centre volia explicar es fonamentés en una recerca sistemàtica orientada a fer un inventari del patrimoni etnològic relacionat amb la pesca en l'àmbit del litoral gironí. En una primera fase es van inventariar els béns immobles relacionats amb l'activitat pesquera. La segona fase va consistir en inventariar els diferents instruments de pesca i les eines que s'usaven i s'usen per a la seva confecció i reparació. Finalment, el tercer any va servir per inventariar el conjunt de sabers que tenen els pescadors relacionats amb l'ús dels instruments de pesca fixats en la fase anterior.

Arribats a aquest punt, cal dir que prèviament es va reflexionar sobre quin tipus de museu havíem de treballar. A partir d'aquesta decisió de dedicar-lo monogràficament al món de la pesca, que va ser àmpliament argumentada en el projecte museològic i aprovada per unanimitat per l'Ajuntament l'any 1995, es va anar buscant el model museístic i museogràfic que millor respongués als seus objectius i realitats.

Es van establir unes directrius bàsiques que s'han intentat mantenir com a referents fins al moment i que poden resumir-se en quatre punts:

Primer.- El Museu no s'esgota en l'àmbit expositiu i es proposa anar més enllà, tot creant i desenvolupant una sèrie d'àmbits d'educació, d'investigació, de documentació, de divulgació, de vinculació amb el propi sector pesquer i, en definitiva, de dinamització cultural.

Segon.- El Museu, tot i dedicar el seu mòdul expositiu al món de la pesca, vol

anar més enllà i vol servir de plataforma per treballar altres temes relacionats amb la mar, en totes les seves activitats i problemàtiques, des d'una perspectiva àmplia i multidisciplinària.

Tercer.- El Museu havia i ha de vincular-se estretament amb les institucions més rellevants de l'àmbit de la cultura, la recerca i l'educació per aconseguir millor els seus objectius. Amb aquesta finalitat, i des del primer moment, el Museu va establir convenis de col·laboració amb la Universitat de Girona (1994), per a l'elaboració del projecte i el seu desenvolupament; amb el Museu Marítim de Barcelona, per tal de treballar plegats aspectes tècnics, tant de gestió i difusió com de conservació; amb el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, per a la recerca etnològica en l'àmbit de la Costa Brava; amb l'Estrop, l'Associació de la Costa Brava pel Patrimoni Marítim, per a la recerca i l'acció cultural; amb la Direcció General de Pesca i Afers Marítics, per a desenvolupar iniciatives interessants per al sector, etc.

Quart.- El Museu ha d'estar estretament vinculat a la realitat del propi sector pesquer del territori, amb el qual comparteix interessos i espai físic. El Museu havia de néixer sentint-lo com a propi el sector i no només des del punt de vista de la memòria històrica, de la identitat o del record nostàlgic, sinó com un instrument més al seu servei per desenvolupar millor els seus projectes i per fer arribar els seus punts de vista a la resta de la societat.

A partir d'aquestes intencions es va anar caminant fins arribar al punt actual. Es va valorar el fet de la singularitat, el fet que un museu significava la revalorització del sector pesquer, al qual tradicionalment no se li havia donat la importància que es mereixia i no se li havia donat la rellevància que justificués la seva posada en valor des del punt de vista cultural, de memòria col·lectiva i de la pròpia identitat de Palamós com a vila marinera.

El Museu de la Pesca, situat al bell mig del port pesquer de Palamós, mostra la relació bàsica entre l'ésser humà i la mar i ho fa d'una manera oberta, participativa, moderna, de forma que els visitants se senten còmplices d'una història que gira entorn del peix i surten amb una altra mirada vers el món pesquer. El Museu vol ser un lloc de diàleg entre la gent de mar i la resta de la societat, vol ser el rescat d'una tradició mil·lenària entre les comunitats i la mar, pretén la descoberta d'un món apassionant i fràgil, que aglutina un patrimoni natural, un patrimoni social i un patrimoni cultural que és avui la pesca per a nosaltres, amb la voluntat de prendre un posicionament davant el futur del sector i dels recursos marins.